

УДК 811.161.2'28

DOI 10.58423/2786-6726/2024-1-63-76

Інна Гороф'янюк

Одиниці виміру в «Матеріалах до словника подільського говору»: особливості номінації

1. Постановка проблеми

Серед зовсім мало досліджених в історичному аспекті тематичних груп лексики української мови особливий інтерес викликає лексика на означення одиниць виміру. Своєрідною особливістю цієї лексики є її глибока давність і найтісніший зв'язок із життям народу, його історією (Винник, 1966, с. 3-4).

Одиниці виміру і ваги виникли в процесі господарської діяльності людини. Наші предки, русичі-українці, від давніх-давен орали землю, сіяли збіжжя, вели війни та жваву торгівлю як у середині держави, так і з сусідніми країнами – Грецією, Візантією, Західною Європою. Серед різноманітних трофеїв і товарів були золото, хутро, зерно, сіль, віск, мед тощо. Купували та вивозили зброю, тканини, прикраси, вино, вироби із срібла та золота. А отже вироблялася своя система мір, що лягла в основу народної метрології. Як зауважує автор дослідження «Давня українська метрологія» М. Щеглюк, «проблемою українських мір було те, що вони були дуже регіоналізовані та часто змінювалися в часі. Крім цього, перебуваючи під владою різних держав, на українських землях приживалися міри загарбників, які часто витісняли місцеві, або забороняли їх до вжитку... Право нагляду за мірами завжди було атрибутом влади» (Щеглюк, 2019, с. 5, 14).

Практична діяльність людей вела до вдосконалення понять виміру, а разом із тим і до вдосконалення відповідної термінології, оскільки точні поняття неминуло викликали й уточнення їх словесного вираження (Винник, 1966, с. 5). Лінгвістичний аналіз назв метрологічних одиниць, якими послуговувалися під час визначення об'єму і місткості, становить певну складність, бо збереглася невелика кількість джерел, з яких можна вибрати і верифікувати фактичний матеріал.

У лінгвістичному плані метрологічна лексика у вітчизняному мовознавстві до недавнього часу спеціально не досліджувалася. Лише

поодинокі назви спорадично розглядалися на фоні широких досліджень в окремих працях О. Потебні, О. Соболевського, М. Покровського, Л. Булаховського, П. Черних, Ф. Філіна та інші (П'яст, 2010, с. 47).

Уперше староукраїнська метрологія була досліджена в праці А. Лобка «Попытка к уравнению мер и веса в Малороссии XVIII в.» (1889 р.). Автор лише побіжно наводить деякі відомості про метрологічну термінологію та її реальне значення в різних полкових містах Лівобережної України (Лобко, 1889, с. 23).

Спробою узагальнювального дослідження старої української метрології праця І. Н. Єрофієва «Про старі українські міри, вагу та грошевий облік» (Єрофієв, 1927). Ця праця може слугувати певною мірою довідником із номенклатури давніх метрологічних одиниць, уживаних в Україні. Автор подає порівняльну характеристику мір та ваги, розповідає про грошовий обіг на території України в XVII ст. Цінними є додатки, з-поміж яких знаходимо «Словничок головних назв ваги та міри».

Деякі відомості про давню українську метрологію знаходимо в працях польських дослідників – К. Соханевича, Е. Штамма, О. Гілевича (Винник, 1966, с. 7).

Спробою дослідження цієї тематичної групи лексики в її історичному розвитку на загальному тлі історії словникового складу української мови є монографія В. О. Винника «Назви одиниць виміру і ваги в українській мові» (Винник, 1966). У ній простежено процес становлення метрологічної лексики української мови, з'ясовано семантико-стилістичні функції, словотвірні можливості і фразеологічна потенційність її складників, визначено їхнє місце в лексико-семантичній системі сучасної української мови.

Однією з перших спроб дослідити термінологію української говіркової метрології була стаття Ф. Є. Ткача «Числівникові назви українських говорів Одеської області» (Ткач, 1949).

Помітним внеском у дослідження метрологічної лексики української мови стала стаття Й. О. Дзендзелівського «Спостереження над термінологією народної метрології говірок Закарпатської області» (Дзендзелівський, 1955). Автор значно розсунув хронологічні й територіальні рамки своєї статті, залучивши для порівняння й ілюстрацій свідчення з пам'яток староукраїнської мови, лексичні матеріали з інших говорів української мови та численні паралелі з сусідніх мов – як слов'янських, так і неслов'янських.

Також нам відомі поодинокі розвідки, присвячені народній метрології в буковинських говірках (В. А. Прокопенко), у говірках Запорізької області (Є. І. Чернов).

Номенклатура історичної метрології вперше в українській лінгвістичній літературі досліджувалася М. Л. Худашем, який у синхронному плані проаналізував ряд метрологічних назв, що функціонували в кінці XVI – на початку XVIII ст. поміж населення одного з найбільших торговельних центрів українських земель того часу – міста Львова. Зібрано також деякі відомості про народну метрологію в інших говірках української мови (Худаш, 1956, с. 3).

2. Мета роботи

Як бачимо, ареал українських діалектологічних студій цієї тематичної групи лексики доволі вузький, навіть усупереч евристичній цінності цієї лексики. Отож ми поставили за мету дослідити назви одиниць виміру в подільському говорі, зафіксовані в лексикографічній праці, зокрема особливості їх номінації.

3. Джерела дослідження

Джерельною базою слугувала праця «Матеріали до словника подільського говору» (МСПГ), робота над яким розпочалася на кафедрі української мови Вінницького державного педагогічного інституту ще в 50-ті роки XX ст., а тому ми передбачали, що там представлені вже архаїзовані на сьогодні назви одиниць виміру. Отож методом суцільної вибірки ми вилучили 58 номенів на позначення одиниць виміру.

4. Виклад основного матеріалу

Змодельовавши структурну організацію засвідчених назв, встановили, що тематична група лексики «Назви одиниць виміру» формується на базі 6 лексико-семантичних груп (далі – ЛСГ): 1) назви одиниць виміру площі, 2) назви одиниць виміру рідини, 3) назви одиниць виміру довжини й відстані, 4) назви одиниць виміру ваги, 5) назви одиниць виміру сипучих тіл, 6) назви одиниць виміру збіжжя.

З огляду на провідний сільськогосподарський тип діяльності подолян, найчисельнішою виявилася ЛСГ **назв одиниць виміру площі**, яка представлена 37 номінативними одиницями: *грунт* 'міра площі' (МСПГ, с. 122), *гутáлка* 'одиниця виміру площі', *день* 'давня мірка поля – більше півдесятини' (МСПГ, с. 128), *десятіна* 'одиниця виміру площі', (МСПГ, с. 133), *ланóк* 'стара міра площі землі' (МСПГ, с. 225), *мóрга* / *мóрда* / *мúрга* 'стара міра площі – 60 соток' (МСПГ, с. 252, 255), *но́ги* 'одиниця площі' (МСПГ, с. 269), *парові́ця* 'міра земляної площі, дорівнює двом пішкам' (МСПГ, с. 284), *півгру́нт* 'міра землі (= 3,5

десятини)' (МСПГ, с. 292), *півдeнь* / *півдeньок* 'міра землі в півдня роботи' (МСПГ, с. 292), *півмóрг* / *півмóрга* / *півмýрги* 'стара міра землі, приблизно 27-28 соток' (МСПГ, с. 293), *півпоeдiнок* 'міра землі (82 сотки)' (МСПГ, с. 293), *півпóля* 'міра землі (6 десятин у одного господаря)' (МСПГ, с. 293), *піврiза* 'стара міра землі' (МСПГ, с. 293), *пiвтора́к* 'стара міра землі (7 десятин)' (МСПГ, с. 293), *пiвтягла* 'міра поля (0,33 шнури)' (МСПГ, с. 293), *пiвча́сток* 'стара міра землі' (МСПГ, с. 293), *пiвчвeртка* 'стара міра земельної площі (від мурги чи десятини)' (МСПГ, с. 293), *пiвшiнур* / *пiвшинурá* 'давня міра землі (0,25 гектара, 0,30, 0,75 сотих)' (МСПГ, с. 293), *пiша́к* 'стара міра землі (до 3 га)' (МСПГ, с. 300), *пiше пóле* 'т.с.', *поeдiнок* 'давня міра землі = 6 десятин (8 моргів)' (МСПГ, с. 306), *п'ять стýпнiв* 'стара міра землі (1/8 десятина або ¼ шнура)' (МСПГ, с. 324), *рiза* 'стара міра земельної площі, що вживалася при одноосібному господарстві'. *Це 4 шнури поля. / 6 десятин. / Це декiлька моргiв. / По панах була риза. Це дванайцять десятин укруг.* (МСПГ, с. 330), *рiса* 'стара міра земельної площі: дорiвнює чотирьом моргам'. *Риса - це штири морги. / Риса - десятина приблизно. / 8 шнурiв - 4 га.* (МСПГ, с. 330), *рiза* 1. 'земельний надiл у 1½ - 3 десятини', 2. 'давня міра землі', 3. 'дiлянка поля (вiдмежована)'. *Пiврази, пiвтора морга, 1½.* (МСПГ, с. 331), *сiва* 'невелика земельна міра, частина ниви, засiяна одним махом руки' (МСПГ, с. 353), *сóтка* 'сучасна одиниця мiри площа поля. 1/100 гектара' (МСПГ, с. 366), *третiни* / *третiна* 'міра площі' (МСПГ, с. 398), *трeтька* 'третя частина десятина землі' (МСПГ, с. 398), *трояк* 'давня міра поля, дорiвнює 3 морги' (МСПГ, с. 401), *тягло* 'міра поля, 4 шнури' (МСПГ, с. 406), *фрунт* 'стара міра площі (7 десятин)' (МСПГ, с. 417), *чвeртка* 'стара міра земельної площі - четверта частина шнура або пiвтора морга (0,75 га)' (МСПГ, с. 432), *шестерiк* 'стара міра земельної площі (6 моргів)' (МСПГ, с. 443), *шнур* 'стара міра земельної площі неоднакова в рiзних мiсцях, шнур дорiвнював: 1. Пiвдесятини, 2. Пiвтори десятини, 3. Одному гектаровi, 4. Чверть десятини, 5. Три десятини, 6. Десята частина десятини, 7. Десять десятин - надiл' (МСПГ, с. 447-448), *шоть* 'давня міра земельної площі, має 6 моргів' (МСПГ, с. 449).

У ЛСГ назв одиниць виміру площі зафіксовано номінативні одиниці із затемненою мотивацією. Це переважно лексика давнього походження або ж запозичена з таких мов:

- з латинської мови: *фрунт* 'стара міра площі (7 десятин)' - запозичення з німецької мови: *pfund* «фунт» (свн. *pfund*, двн. *pfunt*), що сягає лат. *pondus* «міра ваги» і пов'язане з *pendo* «зважую; звисаю» (ЕСУМ 6, с. 139).

– з середньовісньонімецької мови: *грунт* 'міра площі' через старочеське посередництво запозичене з середньовісньонімецької мови: свн. *grunt* «дно; земля; фундамент» (ЕСУМ 1, с. 606); *шнур* 'стара міра земельної площі неоднакова в різних місцях' – запозичення з німецької мови, можливо, за посередництвом польської: н. *schur* є слово прагерманського походження (ЕСУМ 6, с. 449); *мóрга / мóрда / мýрга* 'стара міра площі – 60 соток' через посередництво польської мови запозичене з німецької; н. *morgen* «ранок»; морген (міра землі), 025 га (первісно ділянка землі, яку один орач може зорати за один ранок) (ЕСУМ 3, с. 512).

Зважаючи на географічне розташування Поділля та його історію, припускаємо, що такі назви як *мóрга / мóрда / мýрга, шнур* з'явилися в говірках за посередництва польської мови. Морг використовувався як одиниця вимірювання площі ґрунту з XIII ст. на землях України, що належали до польського Королівства та Великого князівства Литовського, а на західній Україні вживалась аж до 1939 р. (Щеглюк 2019, с. 86).

Кількісно більше в ЛСГ назв одиниць виміру площі з затемненою мотивацією представлена лексика, яка має давнє походження. Проте й щойно прокоментована етимологія назви *морга*, що пов'язана з нім. *morgen* «ранок»; *морген* (міра землі), 025 га (первісно ділянка землі, яку один орач може зорати за один ранок), проливає світло і на мотивацію таких назв, як *день* 'давня мірка поля – більше півдесятини', *півдэнь / півдэньок* 'міра землі в півдня роботи'. Прозору мотивацію мають назви виміру площі, мотивовані числовим поняттям, як-то: *трéтка* 'третя частина десятина землі', *трояк* 'давня міра поля (3 морги)', *чвэртка* 'стара міра земельної площі – четверта частина шнура або півтора морга (0,75 га)', *шестерік* 'стара міра земельної площі (6 моргів)', *десятіна* 'одиниця виміру площі' – десяти частина площі'.

Мотивацію окремих назв можна простежити, коли взяти до уваги повну семантичну структуру лексеми. Зокрема, *сіва* 'невелика земельна міра; частина ниви, засіяна одним махом руки' (МСПГ, с. 353). Очевидно, розмір земельної ділянки визначається кількістю зерна, що висівається з 'торби, мішка, з якого розсівали в полі зерно, коли сіяли руками'. Саме таке значення ще знаходимо у цій же словниковій статті «Сіва» (МСПГ, с. 353).

ЛСГ назв одиниць виміру рідини представлена 8 номінативними одиницями: *гусáк* 'міра горілки (3 л)' (МСПГ, с. 125), *кватірка* 'стара мірка горілки' (МСПГ, с. 193), *óко* 'міра рідин (давня)' (МСПГ, с. 277), *півóка / півгóка* 'давня міра рідини (приблизно 1 півлітра)' (МСПГ, с. 293), *шкáлік* 'четвертушка, [?] літра горілки' (МСПГ, с. 444), *чeтвeртýшкa* '¼ літра' (МСПГ, с. 436), *кpучóк* '1. Найменша міра горілки колись у шинку, 2.

Пляшка місткістю 0,075 л' (МСПГ, с. 217), *штоф* 'стара міра рідини' (МСПГ, с. 451), очевидно, об'ємом 3 л, про що можна висновкувати з наведеного ілюстративного матеріалу в словниковій статті: *Бутиль на три літри колись називали штофом* (МСПГ, с. 451).

Значна кількість слів належить до запозиченої лексики: *кручók* '1. Найменша міра горілки колись у шинку, 2. Пляшка місткістю 0,075 л' (*Колись було кручок, а тепер сто грам*) (МСПГ, с. 217) – назва запозичена з російської мови; р. *кручок* «чарка горілки; (первісно) гачок», похідне від *крук* «гак», набуло нового значення у зв'язку з тим, що у відкупних шинках чарка висіла на ручці у вигляді гачка (ЕСУМ 3, с. 114). З німецької мови через російське і через польське посередництво запозичені *кватірка* 'стара мірка горілки' ← нім. *quartier* (ст. *quartier*) «міра рідини» (ЕСУМ 3, с. 415). *Штоф* 'стара міра рідини' сягає нім. *stauf* «(великий) бокал, чаша; штоф (міра рідин)» (ЕСУМ 6, с. 480). Польського етимону сягає назва *гусак* 'міра горілки (3 л)', що пов'язане зі словом *геньцюр* «сулія» запозичення з польської мови; п. *gesior* «тс.: гусак» є похідним від *ges* «гуска»; перенесення назви гусака для сулію в польській мові зумовлене подібністю довгої шийки посудини до шиї гусака (ЕСУМ 1, с. 495, 625).

Назви *óko* 'міра рідин (давня)', *півóка* / *півгóка* 'давня міра рідини (приблизно 1 півлітра)' пов'язані з тур. *okka* «міра ваги», що походить від ар. *ukija*, джерелом якого є лат. *uncia* «міра ваги, унція» (ЕСУМ 4, с. 171). Зауважимо, що О. Кремер, який зацікавився подільськими лексичними діалектизмами, що були засвоєні польською інтелігенцією за час проживання на Поділлі, але ще не ввійшли до польської літературної мови, уклав відповідний словник «*Slowniczek prowincjonalizmów Podolskich, ułożony w Kamieńcu Podolskim w roku 1863*». У цій праці знаходимо докладніше трактування семантики назви *óko*: 'турецька міра ваги, вміщує в собі 3 фунти, вживана на Поділлі' (Kremer 1870, с. 43).

ЛСГ назв одиниць виміру довжини й відстані представлена 5 номінативними одиницями: *міля* 'міра відстані' (МСПГ, с. 249), *лікоть* 'давня міра довжини'. *Полотно міря від пальців до середини грудей, така міра лікоть*. (МСПГ, с. 231), *сáжень* / *сáжинь* / *сáжінь* 'давня лінійна міра (дорівнює 3 аршинам або 2,134 м.' (МСПГ, с. 344), *тянка* 'міра довжини' (МСПГ, с. 408), *фарма́к* 'міра довжини'. *Фамак має шість вершків, а аршин – шіснацять фармаківю* (МСПГ, с. 413).

Універсальним принципом номінації одиниць виміру є антропометричний, тобто називання за частиною людського тіла: пальці, п'ядь, стопа, лікоть, крок тощо. Лікоть – одна з найдавніших мір довжини. Про нього є вже згадки в Біблії. Маючи жваві торгові відносини з

Близьким Сходом та Грецією, ми могли запозичити цю міру саме від них. Тим більше назви *лакоть*, *локоть*, *локіть* як одиниця міри згадується вже в пам'ятках XI ст., зокрема в «Руській правді» (Щеглюк 2019, с. 54). До речі, назва ар'шин 'міра довжини дорівнює 1 м.' запозичена з тюркських мов і також пов'язана з перс. *aras* «лікоть (міра довжини в 15-16 вершків)» (ЕСУМ 1, с. 91).

Активно працює принцип антропоцентризму в номінації одиниць виміру довжини і відстані й у сучасних подільських говірках, зокрема говірці с. Хоменки Шаргородського району Вінницької обл., й до сьогодні можна фіксувати вживання таких назв одиниць виміру довжини й відстані: *крок* 'міра довжини 1 метр', *на п'ядь* 'міра відстані'. Останній номен сягає лексеми *п'ядь* 'давня східнослов'янська міра довжини, що дорівнювала відстані між кінцями розтягнутих великого і вказівного пальців' (СУМ 8, с. 416), що пов'язано з дієсловами «пнути», «напинати», оскільки йдеться про те, що пальці необхідно якомога більше розтягнути чи напнути. У подільському говорі відоме слово *нап'яти* у значенні 'напнути'. До сьогодні в місцевих говірках можна почути словосполучення *п'ядьове сало* – сало, висотою, що дорівнює відстані між кінцями розтягнутих великого і вказівного пальців. Зауважимо, що перші письмові згадки про *п'ядь* маємо ще в «Ізборниках Святослава» 1073 р. і 1976 р., докл. див. (Винник, 1966, с. 17).

Давня лінійна міра, що дорівнює 3 аршинам або 2,134 м., *сáжень* / *сáжинь* хоч і втратила сьогодні внутрішню форму, також пов'язана з людиною: назва походить від дієслова «сягати» – міряти руками чи ногами (Енциклопедія ..., 1994, с. 1581).

Затемнена мотивація спостерігається в назві *міля* 'міра відстані', яка через посередництво середньовісньонімецької мови (свн. *mile*) запозичена з латини (ЕСУМ 3, с. 461).

ЛСГ назв одиниць виміру збіжжя представлена 4 номінативними одиницями на позначення кількості снопів: *півкопа* / *півкопи* '30 снопів, яєць' (МСПГ, с. 292), *п'ятна́дцятка* / *п'ятна́йцятка* 'кладка снопів у полі в 15 снопів' (МСПГ, с. 324), *четверту́ха* '15 снопів' (МСПГ, с. 435). Отож мотивація зазначених назв співвідноситься з кількісним поняттям частини від цілого. В усіх назвах за ціле взято число 60, адже копа – це 'стіжок із 60 снопів хліба, складених колоссям усередину й прикритих одним снопом зверху' (СУМ 4, с. 278). Назва *копа*, за Етимологічним словником української мови, вважається запозиченою з білоруської мови й сягає псл. *кора* «купа; копиця, скирта; одиниця лічби» і є спорідненим з лтс. *kaps* «60 штук; могила», лит. *karà* «копа; 60 штук» (ЕСУМ 2, с. 564).

ЛСГ назв одиниць виміру сипучих тіл представлена з номінативними одиницями: *га́рець* 'стара міра сипучих тіл' (МСПГ, с. 126), *гилéтка* 'одиниця виміру зерна' (МСПГ, с. 107), *корéць* 'мірка в 100 кг' (МСПГ, с. 209).

Назва *га́рець* належить до спільнослов'янського лексичного фонду і етимологічно зводяться до кореня, відбитого в дієслові горіти, за В. О. Винником (Винник, 1966, с. 110), а в метрологічному значенні засвоєні українською мовою з польського *garniec* «тс.; великий горщик» відносно пізно (Винник 1966, с. 110; ЕСУМ 1, с. 476). При перерахунках мір XV-XVIII ст., де фігурують гарнці, дорівнював він приблизно 3,28 л (Щеглюк 2019, с. 122).

Назва *корéць* походить від «кора», тобто виріз із кори, який був поширений у слов'ян. З XVI ст. у метрологічній термінології Речі Посполитої слово «корець» вживалося на означення одиниці вимірювання сипких речовин (Щеглюк 2019, с. 133).

Назва міри *гилéтка* відома в багатьох індоевропейських мовах, але ні її етимологія, ні шлях її проникнення у слов'янські мови остаточно не з'ясовано. Найбільш достовірною є гіпотеза про запозичення лексеми від румун разом із предметом, пов'язаним із культурою скотарства – дерев'яна дійничка (Балецкий, 1962, с. 4).

ЛСГ назв одиниць виміру ваги представлена 1 номінативною одиницею' із ремаркою застаріле – *кіла́* / *келá* / *кила́* 'велика міра ваги і місткості, 400-500 кг' (МСПГ, с. 197). Назва має затемнену мотивацію. Походження її не доводиться пов'язувати з лексемою *кіло* 'міра ваги 1 кілограм дорівнює 1000 грам', запозиченою з французької мови (фр. kilo) і трансформованої *kilogramme* «тисяча грамів» (ЕСУМ 2, с. 444).

Висновки

Аналіз лексики на позначення назв одиниць виміру в говірках Поділля засвідчив, що досліджувана ТГЛ ставить розгалужену за численністю, багату за варіативністю та давньою за походженням сформовану лексику-семантичну мікросистему. У межах тематичної групи метрологічна лексика було виділено 6 ЛСГ: 1) назви одиниць виміру площі, 2) назви одиниць виміру рідини, 3) назви одиниць виміру довжини й відстані, 4) назви одиниць виміру ваги, 5) назви одиниць виміру сипучих тіл, 6) назви одиниць виміру збіжжя. З огляду на провідний сільськогосподарський тип діяльності подолян, найчисельнішою виявилася ЛСГ назв одиниць виміру площі. Саме в цій групі засвідчено найбільшу кількість немотивованих

назв. Серед них багато запозичень із німецької, польської, латинської, румунської, тюркських та ін. мов.

На позначення назв одиниць виміру в говірках Поділля помітно домінування однослівних дериватів. Для цієї тематичної групи лексики характерний афіксальний спосіб словотвору (*кручóк, півкóпа, піша́к, поєди́нок трéтька* та ін.). Словосполучення як засіб номінації одиниць виміру (*ніше по́ле, п'ять стúпнів* та ін.) засвідчено мало.

Проаналізовані назви одиниць виміру, кодифіковані в «Матеріалах до словника подільського говору», сьогодні вже мало відомі українцям. Особливістю представлення семантики відповідних лексем у словниковій статті є почасти недеталізований опис лексичного значення, натомість конкретизацію його часто можна побачити в наведеному ілюстративному матеріалі, як-от: *грунт* 'міра площі' *А грунт і шнур це гектар.* (МСПГ, с. 122). Прикметно, що сучасні подільські говірки й до сьогодні зберігають архаїчні назви одиниць виміру, які допомагають пролити світло на етимологію окремих лексем відповідної тематичної групи в українській літературній мові.

Література

1. Балецкий Эмиль, 1962. Новый этап в исследовании говоров Закарпатья. *Studia Slavica Hung.* Т. VIII, вып. 1-2, с. 1-27.
2. Винник Василь, 1966. Назви одиниць виміру і ваги в українській мові. Київ, 152 с.
3. Дзєндзелівський Йосип, 1955. Спостереження над термінологією народної метрології говірок Закарпатської області. Наукові записки. Т. XIV. Діалектологічний збірник / МВО УРСР, Ужгор. Держ. ун-т. Львів, с. 81-139.
4. Енциклопедія українознавства. Львів, 1994, т. 4.
5. Єрофієв Іван, 1927. Про старі українські міри, вагу та грошевий облік. Роботи з метрології. Ч. II, X, с. 5-52.
6. Лобко А., 1889. Попытка к уравнению мер и веса в Малороссии XVIII в. Киевская старина. Т. XXVI, с. 232-239.
7. П'яст Наталя, 2010. Формування лексико-семантичної групи на позначення назв посуду, мотивованих лексемою «міра» та її іншомовними відповідниками. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова: збірник наукових праць. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. Вип. 6. Київ, с. 47-50.
8. Ткач Ф., 1949. Числівникові назви українських говорів Одеської області. Вісті Одеського державного університету. Т. II, вип. 3, с. 29-34.
9. Худаш Михайло, 1956. Метрологічна термінологія в українській мові кінця XVI-початку XVII ст. Доповіді та повідомлення Львівського педінституту. Серія філологічна. Вип. 2, 1956.
10. Щєглюк Мирон, 2019. Давня українська метрологія. Львів, 284 с.

11. Kremer Alexandr, 1870. Słowniczek prowincjaizmów podolskich, ułożony w Kamieńcu Podolskim w roku 1863. Kraków: w drukarni uniwers. Jagiellońskiego, 83 s.

Умовні скорочення джерел

- ЕСУМ 1** – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук та ін. Київ: Наук. думка, 1982. Т. 1 : А-Г / уклад.: В. Т. Коломієць та ін. 1982. 632 с.
- ЕСУМ 2** – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук та ін. Київ: Наук. думка, 1982. Т. 2 : Д-Копці / уклад.: В. Т. Коломієць та ін. 1985. 572 с.
- ЕСУМ 3** – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук та ін. Київ: Наук. думка, 1982. Т. 3 : Кора-М / уклад.: Р. В. Болдирев та ін. 1989. 553 с.
- ЕСУМ 4** – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук та ін. Київ: Наук. думка, 1983. Т. 4 : Н-П / уклад.: Р. В. Болдирев та ін. 2003. 657 с.
- ЕСУМ 6** – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук та ін. Київ: Наук. думка, 1983. Т. 6 : У-Я / уклад.: Г. П. Півторак та ін. 2012. 568 с.
- МСПГ** – Матеріали до словника подільського говору / Упор. І. В. Гороф'янюк. Вінниця: ТВОРИ, 2021, 461 с.
- СУМ 4** – Словник української мови: в 11 томах. Том 4, Київ, 1973.
- СУМ 8** – Словник української мови: в 11 томах. Том 8, Київ, 1977.

References

1. Baletskyi Emyl. Novyi etap v yssledovanyy hovorov Zakarpatia [A new stage in the study of Transcarpathian dialects]. *Studia Slavica Hung*, t. VIII, No. 1-2, s. 1-27. (In Russian).
2. Vynnyk Vasyl, 1966. Nazvy odynyts vymiru i vahu v ukrainskii movi [Names of units of measurement and weight in the Ukrainian language]. Kyiv, 152 s. (in Ukrainian).
3. Dzendzelivskyi Yosyp, 1955. Sposterezhennia nad terminolohiieiu narodnoi metrolohii hovirok Zakarpatskoi oblasti [Observations on the terminology of the folk metrology of the dialects of the Transcarpathian region]. *Naukovi zapysky*. T. XIV. Dialektolohichniy zbirnyk / MVO URSS, Uzhhor. Derzh. un-t. Lviv, s. 81-139. (in Ukrainian).
4. *Entsyklopediia ukrainoznavstva* [Encyclopedia of Ukrainian studies]. Lviv, 1994, t. 4. (in Ukrainian).
5. Ierofiev Ivan, 1927. Pro stari ukrainski miry, vahu ta hroshevyi oblik [About old Ukrainian measures, weight and cash accounting]. *Roboty z metrolohii*. Ch. II, X, s. 5-52. (in Ukrainian).

6. Lobko A., 1889. Popytka k uravneniyu mer y vesa v Malorossyy XVIII v. [An attempt to equalize measures and weights in Malorossia in the 18th century]. Kyevskaia staryna. T. XXVI, s. 232-239. (In Russian).
7. Piast Natalia, 2010. Formuvannia leksyko-semantychnoi hrupy na poznachennia nazv posudu, motyvovanykh leksemoi «mira» ta yii inshomovnymy vidpovidnykamy [The formation of a lexical-semantic group for the designation of tableware names motivated by the lexeme "measure" and its foreign equivalents]. Naukovi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova: zbirnyk naukovykh prats. Serii 10: Problemy hramatyky i leksykologhii ukrainskoi movy. Vyp. 6. Kyiv, s. 47-50. (in Ukrainian).
8. Tkach F., 1949. Chyislivnykovi nazvy ukrainskykh hovoriv Odeskoi oblasti [Numerical names of Ukrainian dialects of Odesa region]. Visti Odeskoho derzhavnoho universytetu. T. II, vyp. 3, s. 29-34. (in Ukrainian).
9. Khudash Mykhailo, 1956. Metrolohichna terminolohiia v ukrainskii movi kintsia XVI-pochatku XVII st. [Metrological terminology in the Ukrainian language of the late 16th and early 17th centuries]. Dopovidi ta povidomlennia Lvivskoho pedinstytutu. Serii filolohichna. Vyp. 2, 1956. (in Ukrainian).
10. Shchehliuk Myron, 2019. Davnia ukrainska metrolohiiia [Ancient Ukrainian metrology]. Lviv, 284 s. (in Ukrainian).
11. Kremer Alexandr, 1870. Słowniczek prowincjaizmów podolskich, ułożony w Kamieńcu Podolskim w roku 1863. Kraków: w drukarni uniwers. Jagiellońskiego, 83 s. (in Polish).

Sources

- ESUM 1** – Melnychuk, O. S. (Ed.) 1982. Etymolohichnyi slovnyk ukrayinskoi movy [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]. Kyiv: Naukova dumka. T. 1 : A–H. 632 s. (in Ukrainian).
- ESUM 2** – Melnychuk, O. S. (Ed.) 1985. Etymolohichnyi slovnyk ukrayinskoi movy [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]. Kyiv: Naukova dumka. T. 2 : D–Koptsi. 572 s. (in Ukrainian).
- ESUM 3** – Melnychuk, O. S. (Ed.) 1989. Etymolohichnyi slovnyk ukrayinskoi movy [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]. Kyiv: Naukova dumka. T. 3 : Kora–M. 553 s. (in Ukrainian).
- ESUM 4** – Melnychuk, O. S. (Ed.) 2003. Etymolohichnyi slovnyk ukrayinskoi movy [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]. Kyiv: Naukova dumka. T. 4 : N–P. 657 s. (in Ukrainian).
- ESUM 6** – Melnychuk, O. S. (Ed.) 2012. Etymolohichnyi slovnyk ukrayinskoi movy [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]. Kyiv: Naukova dumka. T.6 : U–Ia. 568 s. (in Ukrainian).
- MSPH** – Materialy do slovnyka podilskoho hovoru [Materials for the dictionary of the Podolian dialect] / Upor. I. V. Horofyanyuk. Vinnytsia: TVORY, 2021, 461 s. (in Ukrainian).
- SUM 4** – Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tomakh [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes]. Tom 4, Kyiv, 1973.

SUM 8 – Slovnyk ukraïnskoi movy: v 11 tomakh [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes]. Tom 8, Kyiv, 1977.

**Одиниці виміру в «Матеріалах до словника подільського говору»:
особливості номінації**

Гороф'янюк Інна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, gorofyanyuk@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9836-8270.

Стаття присвячена мало дослідженій тематичній групі лексики української мови – назвам одиниць виміру. Докладний аналіз історії вивчення цієї лексики в україністиці дозволив автору констатувати, що ареал українських діалектологічних студій цієї тематичної групи лексики доволі вузький, навіть усупереч евристичній цінності цієї лексики. Отож предметом дослідження стали назви одиниць виміру в подільському говорі, зафіксовані в «Матеріалах до словника подільського говору» – 58 назв, вилучених методом суцільної вибірки. Робота над укладанням словника розпочалася в 50-ті роки ХХ ст., а тому ми передбачали, що там представлені вже архаїзовані на сьогодні назви одиниць виміру. Аналіз лексики на позначення назв одиниць виміру в говірках Поділля засвідчив, що досліджувана тематична група лексики ставить розгалужену за численністю, багату за варіативністю та давньою за походженням сформовану лексику-семантичну мікросистему. У статті змодельовано структурну організацію засвідчених назв, встановлено, що тематична група лексики «Назви одиниць виміру» формується на базі 6 лексико-семантичних груп: 1) назви одиниць виміру площі, 2) назви одиниць виміру рідини, 3) назви одиниць виміру довжини й відстані, 4) назви одиниць виміру ваги, 5) назви одиниць виміру сипучих тіл, 6) назви одиниць виміру збіжжя. Кожна група проаналізована на предмет особливостей номінації відповідних назв, встановлено назви з прозорою і затемненою мотивацією, запозичені назви. З огляду на провідний сільськогосподарський тип діяльності подолян, найчисельнішою виявилася група назв одиниць виміру площі. Саме в цій групі засвідчено найбільшу кількість немотивованих назв. Серед них багато запозичень із німецької, польської, латинської, румунської, тюркських та ін. мов. Спостережено активність принципу антропоцентризму в номінації одиниць виміру. З'ясовано, що сучасні подільські говірки й до сьогодні зберігають архаїчні назви одиниць виміру, які допомагають пролити світло на етимологію окремих лексем відповідної тематичної групи в українській літературній мові.

Ключові слова: номінація, назви одиниць виміру, лексико-семантична група, етимологія, подільський говір.

Mértékegységek megnevezései a „Podóliai dialektus szótárának anyagában”: a jelölés jellemzői

Horofjanyuk Inna, a filológiai tudományok kandidátusa, docens. Mihajlo Kocjubinszkij Vinnicai Állami Pedagógiai Egyetem, Ukrán Nyelv Tanszék, docens. gorofjanyuk@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9836-8270.

A tanulmány az ukrán nyelv kevésbé kutatott lexikai csoportjára, a mértékegység-nevekre összpontosít. A szerző alaposan áttekintette a témára vonatkozó ukrán nyelvészeti kutatások történetét, és megállapította, hogy a mértékegység-nevek ukrán dialektológiai vizsgálata meglehetősen szűk körű, annak ellenére, hogy ez a lexikai csoport rendkívül értékes heurisztikus információkat hordoz. Ennek alapján a tanulmány a podóliai dialektusban használt mértékegység-neveket vizsgálja. A 58 név teljes körű mintavételezéssel került kiválasztásra. A szótár szerkesztése az 1950-es években kezdődött, így a szerző arra számított, hogy a gyűjteményben már elavult mértékegység-neveket is talál. A podóliai dialektusban használt mértékegység-nevek elemzése során kiderült, hogy a vizsgált lexikai csoport egy elágazó, változatos és ősi eredetű lexikai-szemantikai mikroszisztémát alkot. A tanulmány modellezi a nevek strukturális szerveződését, és megállapítja, hogy a "Mértékegység-nevek" lexikai csoportja 6 lexiko-szemantikai csoportra oszlik: 1) területmértékek nevei, 2) folyadékmértékek nevei, 3) hosszúság- és távolságmértékek nevei, 4) súlymértékek nevei, 5) ömlesztett anyagok mértékeinek nevei, 6) gabona mértékeinek nevei. Minden csoportot a megfelelő nevek nevezési sajátosságainak szempontjából elemeztek, megállapítva a transzparens és homályos motivációjú neveket, valamint a kölcsönzött neveket. A podóliaiak vezető mezőgazdasági tevékenysége miatt a területmértékek neveinek csoportja bizonyult a legnépesebbnek. Ebben a csoportban található a legtöbb nem motivált név. Ezek között sok a német, lengyel, latin, román, török és más nyelvekből átvett név. Megfigyelhető az antropocentrizmus elvének aktivitása a mértékegység-nevek nevezésében. A tanulmány rámutat, hogy a modern podóliai dialektusokban ma is fennmaradtak az archaikus mértékegység-nevek, amelyek segítenek megvilágítani az ukrán irodalmi nyelvben használt hasonló lexémák etimológiáját.

Kulcsszavak: *megnevezés, mértékegység-nevek, lexiko-szemantikai csoport, etimológia, podóliai dialektus.*

Units of measurement in "Materials for the dictionary of the Podolian dialect": features of the nomination

Inna Horofjanyuk, PhD. in Philology. Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Ukrainian Language Department, associate professor. gorofjanyuk@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9836-8270.

The article is devoted to a little-researched thematic group of the vocabulary of the Ukrainian language - names of units of measurement. A detailed analysis of the history of the study of this vocabulary in Ukrainian studies allowed the author to state that the area of Ukrainian dialectological studies of this thematic group of vocabulary is quite narrow, even contrary to the heuristic value of this vocabulary. Therefore, the subject of the study were the names of the units of measurement in the Podolian dialect fixed in the "Materials for the Dictionary of the Podolian dialect" - 58 names extracted by the continuous sampling method. The work on compiling the Dictionary began in the 1950s, and therefore we assumed that it would contain names of units of measurement that are already archaic today. The analysis of the names of the units of measurement in the Podolian dialects testified that the thematic vocabulary group under study presents a lexical-semantic microsystem that is extensive in number, rich in variability and ancient in origin. In the article the structural organization of attested names was modeled, it is established that the thematic vocabulary group "Names of units of measurement" is formed on the basis of 6 lexical-semantic groups: 1) names of units of measurement of area, 2) names of units of measurement of liquids, 3) names of units of measurement of length and distance, 4) names of units of measurement of weight, 5) names of units of measurement of bulk bodies, 6) names of units of measurement of grains. Each group was analyzed for the specifics of the nomination of the respective names, names with transparent and obscured motivation, borrowed names were established. According to the leading agricultural type of activity of the Podolians, the group of names of units of measurement of the area turned out to be the most numerous. Exactly in this group the largest number of borrowed names is attested. Among them there are many borrowings from German, Polish, Latin, Romanian, Turkic, etc. The activity of the principle of anthropocentrism in the nomination of measurement units was observed. It was found that the modern Podolian dialects still preserve the archaic names of units of measurement, which help to ostend the etymology of a number of lexemes of the corresponding thematic group in the Ukrainian literary language.

Keywords: *nomination, names of measurement units, lexical-semantic group, etymology, Podolian dialect.*